

УДК [81-115:81'342.6]«18/19»

<http://doi.org/>

## СИСТЕМНІСТЬ МОВИ В ГЕНЕТИЧНОМУ МОВОЗНАВСТВІ 70-х рр. XIX – ПОЧАТКУ XX ст.: КОНЦЕПЦІЯ «КІЛЬКІСНИХ ЗМІН ПРИГОЛОСНИХ» О. О. ПОТЕБНІ

**Вікторія Святченко**

кандидат філологічних наук, викладач циклової комісії соціально-гуманітарних дисциплін Відокремленого структурного підрозділу Національного авіаційного університету Слов'янського коледжу Національного авіаційного університету

Слов'янськ, Україна

e-mail: sviatchenkova@gmail.com

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-5425-5744>

### АНОТАЦІЯ

У статті максимально повно розкрито погляди О. О. Потебні на системний характер мови в працях з історичної фонетики східнослов'янських мов та досліджено практичне втілення цих поглядів. Розуміння вченим харківської лінгвістичної школи системного характеру фонетичних змін зумовило пошук зв'язку між ними, намагання виявити однорідні фонетичні закони, що об'єднані спільною причиною і діють у певний період історії мови, на що й звертає увагу авторка статті.

Відзначено, що в центрі уваги О. О. Потебні – зміни приголосних, які відбувалися за різних умов, — концепція «кількісних змін приголосних». Причини фонетичних законів, зазначених в статті, не можна звести до взаємодії звуків у мовленнєвому потоці, а матеріал, який пропонує О. О. Потебня, свідчить про існування причин, що діють у самій фонетичній системі. Авторка статті приєднується до висновку В. А. Глуценка про те, що дослідження О. О. Потебні дозволяють охопити всі фонетичні закони в історії консонантних систем східнослов'янських мов.

Розглянуто також питання про актуальність і важливість досліджень О. О. Потебні про системний характер мови, які зберегли свою цінність для мовознавства XX – початку XXI ст.

**Ключові слова:** порівняльно-історичне мовознавство, історична фонетика, система мови, структура мови, консонантизм, фонетичний закон.

**Вступ.** Питання дослідження лінгвістичної спадщини минулого посідає чільне місце в сучасному мовознавстві. Актуальність такого вивчення зумовлена необхідністю виявити твердження, що зберегли значущість для лінгвістики кінця XX – початку XXI ст.

Передумови формування системного підходу до мови в європейському генетичному мовознавстві склалися вже в першій чверті XIX ст.; упродовж XIX ст. системний підхід довів свою перевагу над «атомістичним».

Початок XX ст. можна вважати часом остаточного формування тези про системний характер мови в лінгвогенетичних студіях.

Системний погляд на мову формує уявлення про неї як про множини взаємопов'язаних мовних елементів, що утворюють певну єдність і цілісність. У концентрованій формі мовну систему характеризує сукупність мовних одиниць, які за рахунок структурних відношень між елементами утворюють рівневу будову мови. У мовній системі кожен компонент існує не ізольовано, а лише в протиставленні іншим компонентам цієї системи. Саме його місце в мовній системі визначає його значущість, релевантність до реалізації функцій мови, загальну роль у системі. Поняття системи мови базується на взаємозалежності її елементів. Системні відношення входять в елементи системи, утворюючи якісну їхню характеристику. Нерідко саме відмінність системних відношень є єдиною основою розрізнення й самих елементів.

**Актуальність.** Питання дослідження лінгвістичної спадщини минулого посідає чільне місце в сучасному мовознавстві. Вивчення лінгвістичної спадщини свідчить, що принцип системності в генетичному мовознавстві XIX – початку XX ст. висвітлено недостатньо. У лінгвістичних дослідженнях містяться важливі твердження про системні властивості мови в історико-фонетичних студіях учених харківської лінгвістичної школи, проте спеціальних праць, присвячених вивченню системного характеру мови О. О. Потебнею, фундаментом і головним теоретиком цієї лінгвістичної школи, недостатньо. Тож, розгляд системного трактування мовних явищ, які відбулися з достатньою повнотою в працях ученого з історичної фонетики східнослов'янських мов, є актуальним.

Відома монографія В. А. Глуценка «Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві

(70-ті рр. XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.)» (Глушенко, 2017) присвячена розгляду принципів порівняльно-історичного дослідження в історико-фонетичних студіях українських і російських мовознавців зазначеного періоду. Проаналізовано їхні теоретичні погляди на системність мови (в тому числі погляди вчених харківської лінгвістичної школи), реалізацію принципу системності у процесі виконання вченими прийомів і процедур порівняльно-історичного методу та в трактуванні ними мети дослідження. В. А. Глушенко, провівши історико-наукову реконструкцію, доходить висновку: у галузі історичної фонетики східнослов'янських мов мовознавці харківської лінгвістичної школи зробили надзвичайно вагомий внесок у розробку принципу системності. При цьому В. А. Глушенко (Глушенко, 2017) зосереджує увагу не тільки на історико-фонетичних студіях О. О. Потебні, а й на працях М. О. Колосова та П. Г. Житецького. Окремо про О. О. Потебню та його лінгвістичні концепції не йдеться.

**Метою** статті є розкриття поглядів О. О. Потебні на системний характер мови в працях з історичної фонетики східнослов'янських мов та аналіз практичного втілення цих поглядів.

Мета дослідження конкретизується в таких **завданнях**:

- 1) максимально повно розкрити погляди О. О. Потебні на системний характер мови в працях з історичної фонетики східнослов'янських мов та дослідити практичне втілення цих поглядів;
- 2) показати, що принципово нове було внесене лінгвістом О. О. Потебнею у дослідження проблеми системності мови;
- 3) виявити, які твердження вченого зберегли свою цінність для мовознавства XX ст. – початку XXI ст.

**Матеріалом дослідження** стали теоретичні твердження О. О. Потебні.

В аспекті лінгвоісторіографічного дослідження системності мови велику роль відіграє принцип історизму, згідно з яким лінгвістичні інтерпретації вчених минулого мають бути співвіднесеними з сучасними уявленнями про відповідні феномени. Без цього неможливо встановити місце тієї чи іншої лінгвістичної праці в поступальному русі науки. Загальна оцінка надається залежно від того, що нового внесли мовознавці в лінгвістику порівняно зі своїми попередниками та яке значення мали їхні праці для свого часу. Поставлені в дослідженні мета й завдання розв'язуються за допомогою актуалістичного

методу, який є загальнонауковим засобом теоретичного рівня наукового пізнання й дає змогу за допомогою сучасних знань простежити розвиток об'єкта в минулому та передбачити деякі тенденції майбутнього розвитку.

В. А. Глушенко першим серед мовознавців розкрив специфіку актуалістичного методу як методу праць із лінгвістичної історіографії та охарактеризував структуру цього методу (Глушенко, 1998). Важливим видається й визначення В. А. Глушенко специфіки актуалістичного методу в зіставленні з порівняльно-історичним методом, яка полягає а) у наявності специфічних об'єкта й предмета, б) у відмінностях в операційному (зокрема в процедурі реконструкції) та телеологічному компонентах.

Серед прийомів та процедур, застосованих у дослідженні, зауважимо аналіз джерел і синтез одержаних даних, порівняння, абстрагування та логічну історико-наукову реконструкцію, що посідає центральне місце серед прийомів і процедур.

**Результати та дискусія.** Системність є однією з найважливіших характеристик мови. Тож, слід констатувати актуальність досліджень, предметом яких є саме системний характер мови. Це повною мірою стосується представників українського порівняльно-історичного мовознавства другого періоду (у розв'язанні експлікованої в нашій роботі проблеми ми розмежовуємо праці учених першого періоду генетичного мовознавства (він охоплює 20-ті – 60-ті рр. XIX ст.) і другого періоду компаративістики: 70-х рр. XIX ст. – 30-х рр. XX ст., використовуючи періодизацію компаративістики XIX – початку XX ст., якої дотримується В. А. Глушенко (Глушенко, 2017).

Звернення лінгвістів першого періоду порівняльно-історичного мовознавства Ф. І. Буслаєва та І. І. Срезневського до свідчень давніх писемних пам'яток і до сучасного мовного (діалектного) матеріалу, без використання якого було неможливе становлення порівняльно-історичного методу, мало велике значення. Воно означало реалізацію в студіях істориків слов'янських мов 20-х – 60-х рр. XIX ст. принципу системності (Глушенко, 1998: 38).

На думку В. А. Глушенка, твердження І. І. Срезневського та Ф. І. Буслаєва про значну цінність для історика мови явищ сучасних мов (діалектів) стало виявом нових тенденцій у підході до джерел вивчення історії мови.

Це тенденція найбільш виразно відбилася в історико-фонетичних студіях фундатора харківської школи Олександра Опанасовича Потебні (1835–1891).

Серед висловлювань О. О. Потебні про системний характер мови можна виділити визначення мови як «системи знаків, здатної до невизначеного, до безмежного розширювання» (Жовтобрюх, 1962: 15). У більш розгорнутому плані знаходимо тезу про системність мови: «Не все одно, чи видається нам мова зібранням безладних і довільних значків, з [яких] кожний необхідно зачувати поодиноці і кожний обтяжує пам'ять, заважаючи іншого роду розумовій діяльності, або ж зв'язною системою, у якій знання чого дає ключ до розуміння незрівнянно більшого» (Жовтобрюх, 1962: 17). Потрібно зауважити, що вчений не вживав термін *система*, проте численні зауваження О. О. Потебні з приводу конкретних мовних явищ дають достатньо яскраву картину трактування ним системності мови (Глушенко, 1998). У зв'язку з цим дослідники говорять про розробку О. О. Потебнею тези про системність мови (Кубрякова, Мельников, 1972).

Вчені харківської лінгвістичної школи були свідомо орієнтовані на принцип системності, яка виявилася не тільки в прийомі генетичного ототожнення фактів, а й у процедурі реконструкції архетипу та фонетичного закону.

На значному матеріалі ідею взаємозв'язку архетипів і фонетичних законів реалізував О. О. Потебня. Він реконструював не окремі фонетичні закони, а систему законів з подібним механізмом зміни. Звертаючись до окремого фонетичного явища, О. О. Потебня не обмежується ним, учений включає розглядуваний феномен у широке коло подібних фактів, що дозволяє вченому робити системні узагальнення (Жовтобрюх, 1962). Тому відкриття О. О. Потебні, фонологічно осмислені, стали надбанням мовознавства ХХ ст. Це стосується зокрема концепції «кількісних змін приголосних».

Введення цього поняття дозволило О. О. Потебні об'єднати в єдиній концепції історичний розвиток низки явищ східнослов'янського консонантизму, які до виходу праць О. О. Потебні мовознавці розглядали як розрізнені. Разом з тим можливість пошуку в цьому напрямку певною мірою була підказана О. О. Потебні вивченням наукової спадщини компаративістів 20-х – 60-х ХІХ ст. (Я. Грімма, Я. Ф. Головацького, М. Н. Каткова, Ф. І. Буслаєва).

О. О. Потебня писав: «Кількістю приголосної називається ступінь сили дихання, необхідний для вимови цієї приголосної. Дихання з більшою силою спрямовується до органів, коли вимовляємо *к, т, н*, ніж тоді, коли вимовляємо *г, д, б*, і з більшою силою в цьому останньому випадку, ніж тоді, коли вимовляємо *spirantes (j, b, c, x, h та ін.)*, яzikові *р, л* і носові *н, м*. Тому зміну приголосних беззвучних або одночасних у напрямі до звучних або довгих, які непомітно зливаються з голосними (*h з a, j з i, в з y*) є кількісним занепадом цих приголосних».

У його концепції «кількісних змін приголосних» в історії східнослов'янських мов встановлено системний взаємозв'язок між ознаками сили/слабкості, глухості/дзвінкості, проривності/фрикативності, м'якості/твердості.

На думку О. О. Потебні, глухі і дзвінки, проривні і фрикативні приголосні фонетично розрізняються також за силою/слабкістю. Ступені сили приголосних у порядку зменшення можна представити так: глухі проривні — дзвінки проривні — фрикативні та сонорні. Останні на цій шкалі — голосні: це найбільш слабкі звуки, при цьому між приголосними і голосними немає чітких меж (Потебня, 1977: 68–69).

Звідси кваліфікація тих або інших консонантних змін як «ослаблень» або «підсилень». Зокрема спірантизацію проривних та африкат і африкатизацію проривних О. О. Потебня розглядав як «ослаблення», а перехід фрикативних в африкати та проривні — як «підсилення».

Включивши в явище «ослаблення» приголосних занепад приголосних, спірантизацію проривних та африкат і африкатизацію проривних, одзвінчення глухих, О. О. Потебня запропонував широке трактування консонантного еліпсиса, яке виявилось перспективним у лінгвістиці ХХ ст., зокрема у вивченні російської мови різних сфер уживання (Потебня, 1866: 102).

О. О. Потебня розглядав занепад приголосних у консонантних сполученнях на початку, у середині та в кінці слова (укр. *де*, блр. діал. *лі, ля* «для»; укр. *тоді*, рос. діал. *отéцесьво*; рос. діал. *гось* «гість», ржевськ. *радось* «радість» та ін.), у кінці слова після голосних (укр. *далебі* та ін.), в інтервокальній позиції (укр. *мого*, півд.-зах. укр. *моа* «моя», блр. *сваму́* «своєму», рос. діал. *провои* «просто» тощо) (Потебня, 1866: 72, 88–90, 116–118, 134–136).

Докладно описано спірантизацію проривних. Це зміна проривно-го [г] (він був властивий праслов'янській мові) у фрикативний приголосний, що відбулася в низці слов'янських мов, зокрема в українській і білоруській мовах та в південновеликоруському наріччі, а також такі зміни приголосних у різних східнослов'янських діалектах, як [к] > [х] (укр. і рос. діал. *кто* > *хто*, рос. діал. *к кому* > *х кому*), [д'] > [j] (блр. діал. *малайца* «молодця», півд.-зах. укр. *двайцять* «двадцять»). Предметом вивчення в О. О. Потебні стали також спірантизація африкат ([ч] > [ш], напр. рос. *что* > *што*, укр. *ручник* > *рушник*; [ш'тш'] > [ш'ш'] > [ш], напр. рос. діал. *шшыпáть* «щипати»; [ж'дж'] > [ж'ж'] > [ж], напр. рос. діал. *до́жжык* «дощик») і африкатизація проривних: [тч], [дч] > [ч], [тц], [дц] > [ц] (Потебня, 1866: 70–88, 126–137).

До «ослаблень» О. О. Потебня відносив зокрема перехідне пом'якшення приголосних унаслідок праслов'янських йотацій і палаталізацій, а також пом'якшення й подовження приголосних у сполученнях з [j] (за О. О. Потебнею, у південно-східному наріччі української мови та в деяких білоруських говорах). «Ослаблення» приголосних як результат взаємодії з [j] О. О. Потебня пов'язував з фрикативним творенням [j] (Потебня, 1866: 131). Розглядаючи рефлексі першої та другої палаталізацій задньоязикових, Потебня реконструював ланцюг «ослаблень» приголосних: [г] > [дж] > [ж], [г] > [дз] > [з] (Потебня, 1866: 71, 126–127; Потебня, 1896: 62; Потебня, 1876: 74). З погляду О. О. Потебні, дзвінки африкати легше зазнають спірантизації, ніж глухі (Потебня, 1880: 14). Водночас спірантизуватися можуть і глухі африкати, що Потебня показав на матеріалі північновеликоруського сокання (*сарь* «цар», *отес* «батько») (Потебня, 1866: 87).

Так само із системних позицій дослідив О. О. Потебня й одзвінчення глухих приголосних. Він узяв до уваги різноманітність фонетичних позицій одзвінчення. Це передусім позиція перед дзвінками приголосними (регресивна асиміляція за дзвінкістю, напр. рос. *здоров*, *дважды*) (Потебня, 1866: 66). Водночас в окремих випадках асиміляція за дзвінкістю є прогресивною. У вивченні цього явища заслуга О. О. Потебні також безсумнівна. Саме він увів у науковий обіг укр. *різдво* та з'ясував механізм фонетичних змін у цьому слові (Потебня, 1866: 66–67). Крім того, О. О. Потебня відзначив у півд.-зах. українських говорах приклади типу *лижга*, *мизга* (Потебня, 1866: 133;

Потебня, 1876: 67). Надзвичайно цінним є спостереження вченого над одзвінченням приголосних в інтервокальній позиції (буковинськ. *з лабок*) і в позиції перед сонорними (ржевськ. *звядьба*, *змеласць* тощо). Появу дзвінких приголосних в українських прийменниках-префіксах *від* (*од*), з О. О. Потебня пояснював «ослабленням» відповідних глухих (Потебня, 1866: 135–136; Потебня, 1876: 65, 72).

Як «ослаблення» О. О. Потебня кваліфікував і перехід [в] і [л] в [ў] ([у] нескладове). Зміна [в] в [ў], як відзначав О. О. Потебня, відбулася перед приголосними на початку та в середині слова (у деяких говорах також у кінці слова) в українській, російській (у частині говорів) та білоруській мовах: укр. *быўши*, *праўда*, *усе*, *у двори* (у двох останніх прикладах представлено складове [у] < [в]), рос. діал. *лаўка*, *постаў* тощо (Потебня, 1866: 69–70). Найбільш докладно зміну [л] в [ў] О. О. Потебня проаналізував в українській мові. Він першим відзначив, що ця зміна відбувалася за двох умов: 1) у давніх сполученнях [ъл], [ьл] поміж приголосними (*вовк*); 2) на кінці слова у дієсловах минулого часу чоловічого роду – колишніх дієприкметниках (*ишов*). Саме в цих позиціях відбулася зазначена зміна в південно-східному наріччі; тут вона виникла після занепаду редукованих і є «найбільш давньою» (XIII–XIV ст.) (Потебня, 1866: 134). О. О. Потебня зазначив, що в південно-західних говорах [ў] < [л] уживається на кінці складу й за інших умов (брак [о] з [ъ], позиція перед [ъ], що занепає, у середині слова та на кінці іменників): *горівка* (звідки *горівочка*), *дів* «діл» (Потебня, 1866: 133–134). Перехід [л] в [ў] О. О. Потебня зафіксував також у російських і білоруських говорах, відзначивши, що в більшій частині білоруських говорів цей перехід відбувався за тих самих умов, що й в українських (Потебня, 1866: 70, 91).

Різновидами «підсилення» О. О. Потебня вважав перехід фрикативних в африкати та проривні і оглушення дзвінких.

Учений відзначив випадки переходу фрикативних [ж] і [з] в африкати [дж] і [дз] в українській мові, фрикативного [х] у проривний [к] у російських говорах: *сухари* > *сукари*, *хлеба* > *клеба* (Потебня, 1866: 91).

Оглушення дзвінких О. О. Потебня розглядав як процес «підсилення» приголосних, оскільки перехід дзвінких приголосних у глухі водночас є зміною слабких приголосних у сильні (Глушенко, 1998: 81, 89). Учений виділяє низку фонетичних позицій, у яких відбувається перехід дзвінких приголосних у глухі, і простежує це явище



в східнослов'янських діалектах, відзначаючи відмінності в говорах тієї самої мови (Глушенко, 1998: 134; Пауфошима, 1983: 35–44).

Важливим є те, що, як показав О. О. Потебня, розглянуті зміни приголосних відбувалися за різних умов; це стосується, наприклад, занепаду приголосних. Отже, причини вказаних фонетичних законів, як це імпліцитно представлено в ученого, не можна звести до взаємодії звуків у мовленнєвому потоці; матеріал О. О. Потебні об'єктивно свідчить про існування причин, що діють у самій фонетичній системі.

Отже, як бачимо, концепція «кількісних змін приголосних» дозволила охопити практично всі фонетичні закони в історії консонантних систем східнослов'янських мов.

У центрі уваги О. О. Потебні — оглушення і одзвінчення приголосних. Пов'язуючи перехід глухих приголосних у дзвінкі та дзвінких у глухі з занепадом редукованих, О. О. Потебня не спрощує цих процесів. У його концепції зміна глухих приголосних у дзвінкі та дзвінких у глухі не є механічним результатом занепаду редукованих, має свій власний зміст.

Проте такий підхід до 70-х рр. ХХ ст. не отримував розвитку в працях істориків слов'янських (зокрема східнослов'янських) мов: для праслов'янської та спільнослов'янської (давньоруської) мов визнавали диференційну ознаку дзвінкості, яка властива сучасним слов'янським мовам, а розвиток кореляції дзвінкості/глухості було експліковано як збільшення позицій нейтралізації.

Новий підхід до зазначеної проблеми в мовознавстві ХХ ст. пов'язаний, на думку В. А. Глушенка, з трьома чинниками (Глушенко, 2017: 90). По-перше, було дано фонологічну інтерпретацію ознак дзвінкості та напруженості (у термінології О. О. Потебні — слабкості). Було встановлено, що в різних мовах як диференційні можуть виступати і ознака дзвінкості, і ознака напруженості, при цьому в першому випадку ознака напруженості, а в другому — ознака дзвінкості є супровідними (на фонетичному рівні) (Трубецкой, 1960: 175–176). По-друге, у частині архаїчних північнослов'янських говорів було виявлено сліди консонантної кореляції напруженості/ненапруженості (Пауфошима, 1983). По-третє, дослідження з діахронічної фонології германських мов показали, що в їхній історії відбулася зміна «модальних кореляцій другого ступеня», або трансфонологізація (Плоткин, 1982).

Звідси, як вважає В. А. Глушенко (Глушенко, 2017: 90), теза про те, що глухі/дзвінкі приголосні праслов'янської мови (і ранньої прасхіднослов'янської) фонологічно різнилися диференційною ознакою напруженості, яку в подальшому було втрачено в низці слов'янських мов унаслідок трансфонологізації (зміни маркування в межах опозиції) (Колесов, 1980: 46–61; Касаткин, 1995). Така інтерпретація мовного матеріалу розвиває ідеї О. О. Потебні (Глушенко, 2017).

Отже, хоча розглянуті фонетичні закони О. О. Потебня об'єднував на фізіологічній основі (зміни з подібним механізмом), об'єктивно вони пов'язані між собою на фонологічному рівні, що й було показано в дослідженнях ХХ ст.

**Висновки.** Чимало нового в утвердження поглядів на системний характер мови, поглиблення та втілення системності в практику на конкретному мовному матеріалі внесли вчені харківської лінгвістичної школи, причому не тільки працями з історичного синтаксису та лексикології, а й історико-фонетичними студіями: фундатор школи О. О. Потебня досліджував історичну фонетику східнослов'янських мов.

Для О. О. Потебні є характерною свідомо орієнтація на системність мови. Найбільш адекватне уявлення про мову на всіх рівнях дають системні дослідження, з висуненням на передній план фонетичних законів, що об'єднані спільною причиною і діють у певний період історії мови.

У працях О. О. Потебні реконструйовано системи архетипів і системи фонетичних законів. Завдяки цьому історія фонетичних систем східнослов'янських мов виступає як ланцюг причиново пов'язаних фонетичних процесів на рівні підсистем (вокалізм і консонантизм) і ознак звуків (сила і слабкість, глухість і дзвінкість, проривність і фрикативність, твердість і м'якість приголосних). Це й зумовило те, що концепція «кількісних змін приголосних» О. О. Потебні зберегла актуальність у мовознавстві ХХ – початку ХХІ ст.

Перспективи подальших розвідок авторка вбачає у дослідженні системності мови в студіях О. О. Потебні на граматичному рівні.

## ЛІТЕРАТУРА

Глуценко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-ті рр. XIX ст. — 20-ті рр. XX ст.) / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. О. Б. Ткаченко. Донецьк, 1998. 222 с.

Глуценко В. А. Порівняльно-історичний метод в українському та російському мовознавстві XIX ст. — 30-х рр. XX ст.: монографія. Слов'янськ, 2017. 255 с.

Жовтубрюх М. А. Значення праць О. О. Потебні для розвитку вітчизняного мовознавства. *Олександр Опанасович Потебня*: ювілейний збірник до 125-річчя з дня народження. Київ, 1962. С. 5–24.

Касаткин Л. Л. Некоторые фонетические изменения в консонантных сочетаниях в русском, древнерусском и праславянском языках, связанные с противопоставлением согласных по напряженности/ненапряженности. *Вопросы языкознания*. 1995. № 2. С. 43–56.

Колесов В. В. Историческая фонетика русского языка: учебное пособие. Москва, 1980. 215 с.

Кубрякова Е. С., Мельников Г. П. О понятиях языковой системы и структуры языка. *Общее языкознание: Внутренняя структура языка*. Москва, 1972. С. 8–91.

Пауфощима Р. Ф. Некоторые особенности сандхи в севернорусских говорах. *Русские народные говоры: Лингвогеографические исследования*. Москва, 1983. С. 35–44.

Плоткин В. Я. Эволюция фонологических систем: на материале германских языков. Москва, 1982. 129 с.

Потебня А. А. Два исследования о звуках русского языка: I. О полногласии, II. О звуковых особенностях русских наречий. Воронеж, 1866. 156, III с.

Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Москва, 1977. Т. 4, вып. 2. 406 с.

Потебня А. А. Отзыв о сочинении А. Соболевского «Очерки из истории русского языка», ч. 1. К., 1884. *Изв. Отд-ния рус. яз. и словесности*. 1896. Т. I, кн. 4. С. 804–831.

Потебня А. А. К истории звуков русского языка: Этимологические и другие заметки. Варшава, 1880. Ч. 2. II, 31, 70, 25 с.

Потебня А. А. К истории звуков русского языка. Воронеж, 1876. Ч. 1. VI, 243 с.

Трубецкой Н. С. Основы фонологии. Москва, 1960. 372 с.

## СИСТЕМНОСТЬ ЯЗЫКА В ГЕНЕТИЧЕСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ 70-х гг. XIX В. — НАЧАЛА XX В.: КОНЦЕПЦИЯ «КОЛИЧЕСТВЕННЫХ ИЗМЕНЕНИЙ СОГЛАСНЫХ»

А. А. ПОТЕБНИ

*Виктория Святченко*

кандидат филологических наук, преподаватель цикловой комиссии социально-гуманитарных дисциплин Обособленного структурного подразделения

Национального авиационного университета Славянского колледжа

Национального авиационного университета

Славянск, Украина

e-mail: sviatchenkova@gmail.com

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-5425-5744>

### АННОТАЦИЯ

В статье максимально полно раскрыты взгляды А. А. Потебни на системный характер языка в работах по исторической фонетике восточнославянских языков; исследовано практическое воплощение этих взглядов. Понимание ученым харьковской лингвистической школы системного характера фонетических изменений обусловило поиск связи между ними, попытки выявить однородные фонетические законы, объединенные общей причиной и действующие в определенный период истории языка, на что обращает внимание автор статьи.

Отмечено, что в центре внимания Потебни — изменения согласных, которые происходили в разных условиях. Причины фонетических законов, указанных в статье, нельзя свести к взаимодействию звуков в речевом потоке, а материал, который предлагает Потебня, свидетельствует о существовании причин, действующих в самой фонетической системе. Автор статьи присоединяется к выводу В. А. Глуценко о том, что исследования Потебни позволяют охватить все фонетические законы в истории консонантных систем восточнославянских языков.

Рассмотрены также вопросы об актуальности и важности исследований Потебни о системном характере языка, которые сохранили свою ценность для языкознания XX — нач. XXI века.

**Ключевые слова:** сравнительно-историческое языкознание, историческая фонетика, система языка, структура языка, консонантизм, фонетический закон.

LANGUAGE SYSTEM IN THE GENETIC LANGUAGE SCIENCE  
OF THE 70-s IN THE 19<sup>TH</sup> — BEGINNING OF THE 20<sup>TH</sup> cc.:  
O. POTEBNIA'S CONCEPT OF «QUANTITATIVE CHANGES  
OF CONSONANTS»

**Viktorii Sviatchenko**

Candidate of Philology, teacher of Slovyansk College of National Aviation University  
Slavyansk, Ukraine

e-mail: sviatchenkovv@gmail.com

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-5425-5744>

**SUMMARY**

The article provides a thorough account on A. A. Potebnia's views on the systemic nature of the language presented in his works on historical phonetics of the Eastern Slavic languages. The practical implementation of his ideas in this respect is studied. The comprehension of the systemic character of phonetic changes of the Khrakiv linguistic school representative has urged the search of their interrelations as well as the attempt to identify homogeneous phonetic laws that share a common cause and act in a certain period of the language history, which is emphasized by the author of the article.

It is noted that A. A. Potebnia focused on consonant changes that took place in different conditions. The causes of phonetic laws mentioned in the article can not be reduced to the interaction of sounds in a speech stream, the material provided by A. A. Potebnia proves that they are to be found within the phonetic system itself. The author of the article shares the views of V. A. Glushchenko that Potebnia's investigations embrace all phonetic laws in the history of the Eastern Slavic languages' consonant systems.

The relevance of Potebnia's research on the systemic nature of the language that has retained their value for the linguistics of the XX — beginning of XXI century is identified.

**Key words:** comparative historical linguistics, historical phonetics, system language, the structure of language, konsonantyzm, phonetic law.

**REFERENCES**

Glushchenko, V. A. (1998). *Pry'ncy'py' porivnyal'no-istory'chnogo doslidzhennya v ukrayins'komu i rosij's'komu movoznavstvi (70-i rr. XIX st. — 20-i rr. XX st.)* [The principles of rupture-historical development in Ukrainian and Russian cognition (70-s in the 19<sup>th</sup>–20-s of the 20<sup>th</sup> cc.)]. Donecz'k [in Ukrainian].

Glushchenko, V. A. (2017). *Porivnyal'no-istory'chny'j metod v ukrayins'komu ta rosij's'komu movoznavstvi XIX st. — 30-x rr. XX st. : monografiya* [Historical method in Ukrainian and Russian Cumans of the 19<sup>th</sup>–20-s of the 30<sup>th</sup> cc.]. Slov'yans'k [in Ukrainian].

Zhovtobryux, M. A. (1962). *Znachennya pracz' O. O. Potebni dlya rozvy'tku vitchy'znyanogo movoznavstva*. [The significance of the forefather O. O. Potent's for the development of a rational cognition]. Ky'yiv [in Ukrainian].

Kasatkin, L. L. (1995). *Nekotorye foneticheskie izmenenija v konsonantnyh sochetanijah v ruskom, drevneruskom i praslavjanskom jazykah, svjazannye s protivopostavljeniem soglasnyh po naprjazhennosti/nenaprjazhennosti*. [Some phonetic changes in consonantal combinations in Russian, Old Russian and Praslavonic languages, connected with the opposition of consonants in tension/non tension]. *Voprosy jazykoznanija* [in Russian].

Kolesov, V. V. (1980) *Istoricheskaja fonetika russkogo jazyka* [Historical phonetics of the Russian language]. Moskva [in Russian].

Kubryjakova, E. S. & Mel'nikov, G. P. (1972). *O ponjatijah jazykovoj sistemy i struktury jazyka* [About the concepts of language system and language structure]. *Obshhee jazykoznanie: Vnutrennjaja struktura jazyka*. Moskva [in Russian].

Trubeckoj, N. S. (1960). *Osnovy fonologii* [Basics of phonology]. Moskva [in Russian].

Paufoshima, R. F. (1983). *Nekotorye osobennosti sandhi v severnorusskikh govoraх* [Some features of Sandhi in North Russian Tales]. *Russkie narodnye govory: Lingvogeograficheskie issledovanija*. Moskva [in Russian].

Plotkin, V. J. (1982). *Jevoljucija fonologicheskikh sistem: na materiale germanskih jazykov* [The evolution of phonological systems: on the material of the Germanic languages]. Moskva [in Russian].

Potebnja, A. A. (1866). *Dva issledovanija o zvukah russkogo jazyka: I. O polnoglasi, II. O zvukovyh osobennostjah russkikh narechij* [Two studies on sounds of Russian language: I. About full voice. II. About the sound features of Russian dialects]. Voronezh [in Russian].

Potebnja, A. A. (1977). *Iz zapisok po ruskoj grammatike* [From notes on Russian grammar]. V. 4, r. 2. Moskva [in Russian].

Potebnja, A. A. (1896). *Otzyv o sochinenii A. Sobolevskogo «Ocherki iz istorii russkogo jazyka»* [Review of the composition of "Essays from the history of the Russian language" by A. Sobolevsky]. P. 1., v. 1. Ky'ev [in Russian].

Potebnja, A. A. (1880). *K istorii zvukov russkogo jazyka: Jetimologicheskie i drugie zametki* [To the history of sounds of the Russian language: Etymological and other notes]. P. 2. Varshava [in Russian].

Potebnja, A. A. (1876). *K istorii zvukov russkogo jazyka* [To the history of the sounds of the Russian language]. P. 1. VI. Voronezh [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 07.10.2019